

Генерал-мајор **ВУКАШИН МИЋУНОВИЋ**

Нико Јовићевић: „ОД ПЕТЕ ОФАНЗИВЕ ДО СЛОБОДЕ“*

Ово је девета књига библиотеке „Из ратне прошлости наших народа“. Иако се књиге те библиотеке разликују и по тематици, и по обиму, методу обраде, па и по вриједности, критика је ћутала о њима и тим ћутањем, у неку руку, уједначила њихову вриједност и значај. Кажу да је најмање аутора који желе да се о њиховим дјелима ништа не говори. Ваљда и због тога што већ доста дуго живи мишљење да најгоре прође она књига о којој се ништа не пише. Била би тешка неправда ако би се било која од тих књига цијенила по ћутању критике. Прије свега, у „Народној армији“, а дјелимично и осталој нашој штампи, забиљежена је њихова појава. А то што критика ћути показује не само помањкање саме критике, него и то да она, по свом обиму и нивоу, далеко заостаје иза дјела о којима је дужна да да своје мишљење.

Библиотека „Из ратне прошлости наших народа“ са ових девет књига дала је, за нешто више од двије године свог постојања, озбиљан допринос обради наше прошлости. Кроз ова дјела назире се контуре пута којим је пошла војна историографија послје рата. Писци су у својим дјелима заузели ставове према догађајима које обрађују и времену о коме пишу. Види се и њихов однос према документима и осталим историским изворима. Дакле, и по томе, као и по темама које су захватиле, те су књиге неоспоран допринос нашој војној мисли. Колики је тај допринос — тешко је сада и овдје рећи. Ми немамо до те мјере развијену критику која би својим мишљењем помогла оцјени дјела. То је неоправдано тим више када се зна да је у нашим условима човјек и национално и социјално ослобођен, а морално и друштвено потстакнут да слободно мисли и изражава се. У револуционарном процесу борбе и изградње васпитавали смо се у критичком прилажењу појавама и догађајима. То нам помаже да тако приђемо и дјелима која говоре о нашој историској прошлости, али, и поред тога, код нас се није довољно развила она критика која је неопходна и писцима и читаоцима.

Књига друга Јовићевића, иако спада у ред многих о којима критика још увијек ћути, није узета за предмет нашег разматрања да бисмо је спасли тога ћутања. Јер, на крају крајева, ако критика данас

* Издање ВИЗ-а „Војно дело“, Београд, 1955, стр. 764.

не говори о тим књигама, то не значи да ће она о њима вечито ћутати. То тим прије, што су значај и садржај ове књиге, која се појавила прије шест мјесеци, такви да се преко њих не би могло прећи ћутке. Писац је у овој књизи захватио раздобље од средине 1944 до краја 1945 године, у коме је борба против окупатора и домаћих издајника, иако пуна осцилација и са доста узбрдица и стрмина, била карактеристична по све жешћем гибању маса и свом нарастању по једној узлазној линији све док није достигла свој највећи успон — потпуно ослобођење једног народа. Јовићевић је детаљнијом обрадом дејстава јединица Другог ударног корпуса у Црној Гори и само успутно датим подацима о дејствима тога корпуса у сусједним областима (Херцеговина, Санџак, Космет) у том периоду дао озбиљан допринос обради Ослободилачког рата у цјелини и посебно његовог тока и обрта у Црној Гори.

Као позитивно треба истаћи и саму чињеницу да је писац успио да још у августу 1954 године преда у штампу рукопис овог обимног дјела. То тим прије, што није тешко претпоставити колики се труд морао уложити да би се савладао огроман материјал ради документованог приказа борбе на једном изванредно тешком земљишту, у врло сложеним војничким и политичким условима и у врло неповољном односу снага који се одржао скоро за читав тај период.

Захваљујући томе великом пишчевом напору добили смо књигу која омогућава да се створи претстава о тим борбама и да се правилно схвате догађаји у току читавог тог периода. Обрада борби од Пете офанзиве до ослобођења Црне Горе даје многе специфичности дејстава Другог корпуса на подручју коме је окупатор придавао изванредан значај све до напуштања те територије. У књизи се сасвим добро приказује како су четници, као плаћеници окупатора, покушавали да остваре своје интересе и тежње својих наредбодаваца, и како је борба текла све до пропасти свих тих планова. Исто тако, књига пружа читаоцу доста података и о томе како се остваривао дио плана Врховног штаба за коначно ослобођење земље. Али, успјех аутора није само у томе што је прибрав, средио и објавио доста историског материјала о том раздобљу. Он се трудио да остане досљедан својој напмени у предговору: „Овome сам раду пришао више из жеље да сва та борбена дејства не само повежем онако како су произилазила једно из другог, него да их напишем као историска факта. Дакле, више са тежњом да буду подесна за студирање, него као суве историске чињенице“. И заиста, у књизи има више мјеста из којих се види његово настојање да не остане само у границама хроничара, већ да при обради догађаја поступа и као војни теоретичар. То чини књигу занимљивијом и спасава је да не буде само збирка „сувих историских чињеница“. Заиста, није било лако савладати материју за коју и сам писац каже да је обимна. Полазећи од истине да је „књигу лакше критиковати него написати“, сматрам да су они наши људи који су досада успјели да, поред своје дужности, објаве књиге са темама из НОР-а заслужили сваку похвалу и сваку подршку. И још када, као плод таквог рада, читалац добије овакву књигу, онда

би било крајње необјективно ако се у приказу дјела не би нашле ријечи и похвале и признања.

Иако рецензент често не улази у оцјену труда који је аутор уложио при савлађивању објективних тешкоћа на које је наилазио, ипак то овдје чинимо. Јер, гоњен искреним осјећањем дуга према рату у коме је био и према јединицама којима је руководио, писац се није базирао на тешкоће које су везане са обрадом нашег рата, већ их је успјешно савлађивао и савладао. И по томе књига друга Јовићевића претставља значајан прилог нашој историографији, а посебно оној која се бави Ослободилачким ратом; она је такав прилог и као вриједна обрада и као потстицај за нове радове.

Мишљење о књизи се понекада даје и на основу тога какво би се дјело жељело. Понекад се квалитет књиге одређује према њеној апсолутној вриједности а не и по томе каква је она у просјеку нивоа на коме се налази савремена војна историографија. На књигу се увијек не гледа као на финални производ чији облик и квалитет не зависе од самог писца, већ и од низа других околности које су понекада јаче од човјека који тај производ остварује. То је нарочито карактеристично за однос многих од нас према књигама са темама из Ослободилачког рата. А то, свакако, није објективна критика, на што треба указати баш поводом ове књиге. Јер: ако бисмо књигу цијенили само по томе како се осјећамо док је она пред нама; ако бисмо суд о њој стварали само на основу тога какву бисмо обраду једног периода догађаја на неком од отсјека југословенског ратишта жељели; ако бисмо хтјели да је оквалификујемо као студију, монографију, историјат, научно дјело или неки други појам којим се означавају врсте у роду историске литературе; најзад, ако бисмо покушали да једино помоћу тих и таквих средстава (што неки критичари и чине) измјеримо њену вриједност, онда је сигурно да не бисмо дошли до потпуно праведне оцјене.

Овој књизи треба прићи на други начин — водећи рачуна бар о неким од онога обиља елемената који су условили да нам Јовићевић да такву а не неку другу књигу. Ако се не бисмо трудили да при читању сваке странице сагледамо и оно што је дјеловало на аутора да ту страну баш тако сачини, онда нећемо схватити праву вриједност ни тих страница ни цијеле књиге.

Није тешко уочити да је писац исцрпније користио документе јединица Другог ударног корпуса него документа непријатељских јединица које су у тим борбама учествовале. (И сам писац у свом предговору упозорава читаоце на тешкоће настале због недостатака непријатељске документације, нарочито у погледу тачности о губицима.) Та чињеница је утицала и на потпуност реконструкција, и на анализу резултата, и на вриједност закључака и оцјена, па и на вриједност самог дјела. Ако бисмо говорили о посљедицама тога недостатка, онда би се могло доста рећи о једностраности метода којим је дјело писано, што, свакако, не би ишло у прилог књизи. Иако је аутор правилно уочио значај непријатељске документације, он ју није могао потпуно користити зато што она, у вријеме кад је књига писана,

није била ни довољно прикупљена, ни потпуно сређена, ни довољно богата да би се могла без тешкоћа користити. Поред тога, у књизи се доста говори о борбама са четницима, а они нијесу оставили баш много писаног трага о свима детаљима своје издајничке работе. Због тога не би било умјесно ако би се аутору чиниле замјерке због такве једностраности, тим прије што су постојећи документи врло обимно коришћени. Можда се у коришћењу тих извора није нашла права сразјера између сопственог разматрања и цитираног, изводно узетог или препричаног текста појединих докумената. Наиме, није спорно то што се на много мјеста даје ријеч документима. Данашња историографија документе те врсте узима као изворе првога реда. Они то, бесумње, и јесу. Додуше, наша историска наука мораће и у области војне историје све више да се окреће и осталим свједочанствима времена, који то у много чему стварно и јесу иако немају печата и потписа команде или установе. То је нарочито важно за обраду НОР-а, јер сви догађаји који су се у њему одиграли нијесу показани у сачуваним документима. Но, ово посебно питање из области метода историске науке изискује и посебну обраду. Овдје треба истаћи да би било од веће користи и за читаоца и за књигу да је писац дао још више свога при коришћењу докумената. Истина, он се није устручавао да се критички осврне свуда гдје је оцијенио да ће то бити корисно за обраду дејстава. Осим смисла и способности да се критички постави, он је испољио смјелост у закључивању и извлачењу искустава које сматра поучним. У томе је остао досљедан наговјештајима датим у предговору. На тим мјестима књига и не дјелује само као историска обрада. Ту се писац открива не само као историчар једног рата него и као војни писац кога историски догађаји поттичу на теоретска разматрања. Он се у томе не ограничава само на размишљања о рату који је био, већ иде и даље. Њему је догађај повод за разматрање о начину дејства у будућности. Он покушава да те мисли не задржи само у границама потстакнутог већ их разрађује и упорно заступа, трудећи се често да им да снагу принципа. У томе се види писац кога докуменат не спутава већ потстиче да на тој основи гради и ствара.

Али има још нешто што историска обрада тражи од писца у погледу односа према грађи. Као што је познато, историска наука тражи од свакога ко се њом бави да се према сваком документу увијек поставља тако како би из њега открио зашто је он такав, тј. да нађе узроке који су га као таквог условили. На тај начин историчар иде за тим да уђе у оне елементе који ће му помоћи да одгонетне зашто је једно наређење било баш онакво како је и у документу написано, зашто је оцјена садржаја у званичном акту била баш таква а не другачија. Историска обрада се не задовољава голим ређањем макар и документованих чињеница. Бављење историјом тражи стрпљење и способност да се објасни докуменат уочавањем и обрадом фактора који су дјеловали да дотични докуменат буде такав. Грађу треба прокоментарисати и објаснити. Многе чињенице нађене у раним документима треба суочити да би се видјело колико су извјесни

подаци и оцјене спорне. Не може се рећи да у књизи нема и таквог односа према документима. Но, чињеница је да такав поступак није спроведен према сваком документу. Вјероватно да то није ни било могуће учинити овом приликом. Али, ипак је било потребно са више резерве прићи, рецимо, подацима о губицима непријатеља у појединим акцијама. Читалац је, углавном, упућен на то да из докумената јединица Другог ударног корпуса црпе податке о губицима и наших и непријатељских јединица. Ту није довољна ограда у предговору из којег се види да писац није имао свих елемената за тачне податке о губицима, баш и због тога што је употребио и документе који садрже податке о губицима за које се са мало труда може установити да нијесу тачни. Ако то читалац може да учини, онда је то писац тим прије био дужан да уради. Тамо, гдје није имао непријатељских података о њиховим губицима, па није могао да их упореди са подацима нађеним у документима наших јединица, требало се са мало више резерве односити према употребљеним подацима. Слично је и са подацима о јачини, распореду и нумерацији непријатеља у појединим дејствима.

Не видим разлог, на примјер, зашто није уложено мало више труда да би читалац могао лакше да види састав Другог корпуса и промјене у њему, да види формацију јединица, њихово бројно стање, наоружање, састав и имена команди (имена штабова се дају несистематично и непрегледно). Такви прегледи су неопходни у обимним књигама као што је ова. Због чега су, на примјер, неки називи (имена нахија, појам Стара Црна Гора и слично) остали необјашњени? Књигу неће читати само савременици и људи из тога краја, а на картама, којима се и аутор служио, нема такве географске и административне подјеле. Требало је ослободити текст грешака у називу неких мјеста. Иако је то, на први поглед, техничка ствар, ипак је и ову чињеницу требало имати у виду када се служило документима.

Једностраност документације није могла проћи без посљедица по реконструкцију догађаја. Читаоцу је јасна и документована замишљања, па и задаци јединица. Али, кад покуша да претстави како су задаци извршени, то иде теже, јер за многе догађаје у књизи нема других података до резултата и оцјене исхода догађаја, понекада датих цитатом из извјештаја или депеше. Да је аутор извршио нешто ужи избор догађаја, тај недостатак вјероватно не би тако маркантно падао у очи читаоцу. Или, да је у књизи заузео одређени став у томе докле ће се спуштати у обради јединица (код Треће дивизије се спушта до батаљона скоро редовно), сигурно је да би се имао други утисак.

Књига је карактеристична и по томе што су дејства јединица којима је аутор у то вријеме руководио дата са више познавања и појединости. То је и разумљиво. Тада је писац у свом елементу. Документи, макар колико оскудни, потстакну памћење да се доживљено покрене и скине са себе копрену привидног заборава, под којим се сјећање само примирило а не и угасило. Чак и по стилу и језику

види се са колико се надахнућа говори о матичној јединици. Иако би се могло поставити питање да ли то можда не стрчи у односу на остале јединице, то не смета вриједности књиге. Мислим, напротив, да је понекада добро ако се понеком широм обрадом разбије миран и једноличан тон писања. Било би, најзад, неприродно тражити од учесника да се у тексту не осјети када пише о својој јединици и да остане равнодушан када се нађе над материјалима који га сјећају на њене тешке и славне дане. Објективан аутор неће због тога остале јединице запоставити и њихова дејства потцијенити. И, заиста, у овој књизи се јасно види настојање друга Јовићевића да не запостави значај дејстава и оних јединица у којима није био, а које су оперисале у Црној Гори.

Оскудност у документацији имала је, како је већ речено, за посљедицу непотпуност у реконструкцији. То, донекле, чини недовољно развијеном основицу на којој се у књизи граде критички односи према постојима јединица и њихових старешина. Због тога нека разматрања не дјелују увијек као резултат документовано дате анализе и реконструкције. Они некада изгледају као излагање дато поводом извјесног у књизи назначеног догађаја или документа, а не као резултат аналитичке обраде. Понекада чак и као полемика са документом. На моменте се неки од тих дјелова учине као да су ту накнадно дати. Тај се утисак има нарочито при разматрању рада Приморске групе. Због тога критички осврти, иако занимљиви по свом садржају и смјелости оцјена, не могу проћи без читаоачевог приговора (критика напада у рејону Чева, критика начина организације њемачке одбране и слично). Нека разматрања, иначе поучна и зато од принципијелног значаја, изгледају помало као размишљања потстакнута правилским одредбама које и данас важе. Намеће се, у вези са тим, питање гледања на искуства нашег рата и на његову обраду. Можда, под утицајем овога што се научило у послеријатним условима изградње, један дио другова који се баве обрадом НОР-а прилази тим догађајима кроз призму наученог из области ратне вјештине. Служећи се данас важећом терминологијом и принципима из тактике, оперативне вјештине и стратегије, они покушавају да дејства или радње из НОР-а уклопе у данашње категорије, па их на основу тога и оцјењују. Ни Јовићевићева књига није сасвим слободна од тога (иако се из предговора види да је аутор обрнуто желио), бар што се тиче неких назива (маршманевар, тврдња да није било упорне одбране, критике неких докумената и одлука, дејства Корпуса у читавом периоду назива операцијама и слично). Изгледа, бар што се тиче неких досада изашлих књига, да инсистирање на спровођењу таквог гледања не доприноси обради нашега рата. Дјело, у коме би преовлађивао такав начин обраде (што није случај код ове књиге), никако не би могао дати атмосферу тако карактеристичну за наш рат, нити би се могли успјешно изнијети и обрадити они услови у којима се рат водио. Напротив, то би отежавало читаоцу да види, схвати и доживи догађај какав је био у оном времену и на оном простору. А то је крупна ствар, и, рекао бих, опасна појава. Онај ко обрађује наш

рат неће имати пун успјех ако га не буде гледао у атмосфери која је владала у оним условима.

Ко претендује на успјешну обраду НОР-а у цијелини или неког његовог периода или догађаја не може рачунати на потпун успјех све докле док нашем рату не приђе као друштвеној појави. (То, разумије се, важи за обраду свакога рата, а овдје се наш рат истиче зато што се приказује књига која обрађује један његов дио.) Ослободилачки рат је карактеристичан по томе што су се у њему густо преплијетали војнички са политичким, економски са класним елементима. У том револуционарном процесу дјеловали су сви друштвени фактори. И, ако се хоће обрадити било који догађај из тога процеса, неопходно је ући и у оне елементе који на први поглед нијесу само војнички. У том погледу, читалац ове књиге је очекивао потпуније улажење у остале факторе који су се заједно са оним војним одвијали у процесу борбе која је у Црној Гори трајала од Пете офанзиве до слободе. Међутим, Јовићевићева књига је у томе и шкрта и једнострана. Када на почетку предговора нађемо ову реченицу: „Најбоља школа ратне вјештине коју су наше војне старјешине завршиле са одличним успјехом био је сам рат, односно оружани дио наше Револуције“, онда се поред осталих мисли појави и питање: да ли је Револуција дјељива? Када прочита књигу, читалац се не може ослободити утиска да то што је речено на почетку књиге није остало без утицаја на прилажење догађајима у том периоду у Црној Гори гдје су снаге Другог корпуса решавале итекако крупне политичке задатке. У књизи се није изгубила политичка страна догађаја, али је то више дато са чисто војног аспекта. Није се конкретније улазило у ону страну друштвених и политичких збивања која су условљавала неке акције и дјеловала на њихов ток и исход. И сами документи, у којима има података те врсте, требало је да наведу аутора на то. Утолико теже пада када се на 228 страни, у напомени број 55, у фусноти, нађу онако важни подаци карактеристични за рад народне власти у Црној Гори. А да су те мјере биле од непосредног утицаја на јединице и њихова дејства доказ је и то што је писац нашао за потребно да докуменат о томе изнесе у наведеној фусноти. Па ипак се не може рећи да је обрада у овој књизи лишена сваког друштвено-политичког аспекта. Политичких оцјена у књизи има, и то свуда гдје је значај неке акције требало оцијенити и са те стране. Но, ствар је баш у томе што се не иде даље од оцјена и од напомена. А изгледа да би било још боље да се догађајима потпуније пришло баш из тог друштвено-политичког аспекта. Књига би свакако добила у вриједности да је писац потпуније захватио и још понешто од онога што даје атмосферу борбе и њених тешкоћа, а што се, стицајем прилика, не може наћи ни у заповијести, ни у извјештају, ни у оператиском дневнику. Због тога је очигледно да је значење цитиране реченице из предговора имало озбиљног утицаја на концепцију Јовићевићевог дјела. А баш у концепцији и лежи главни узрок једностраности у прилажењу обради догађаја у Црној Гори у том периоду.

Књига „Од Пете офанзиве до слободе“ испала је веома обимна — чистога текста скоро седам стотина страна! Могла се сажимати мијењањем пропорција између текста докумената и пишчевих разматрања, затим одабирањем догађаја за обраду и цјелисходнијом мјером у томе докле се требало упуштати у обраду јединица (често до батаљона и чете). Да су се у тим пропорцијама компоновала поглавља и одељци, композиција књиге би била чвршћа а ток излагања компактнији. Добило би се и на континуитету и не би било онаквих наглих прекида у прелазима и оштрих граница у одељцима. Писац који има овакву лакоћу у изражавању, са приповиједачким склоностима и надахнутим, рекао бих, поетским реминисценцијама, могао је са мало више труда дати компактнију цјелину дјела.

Књига је опремљена на задовољавајући начин. Истиче се прегледним и богатим скицама. Укусно одабране фотографије разбијају монотонију прелома и дају понешто од партизанске атмосфере. Нијесу били потребни онолики и онакви наслови којима је текст изломљен, умјесто да је подијељен на органске цјелине. Било би добро да нијесу изостали прегледи (губитака, јединица, бројног стања) који би подигли вриједност књизи и углед издавачу.

За мене је ово била корисна књига. Она упозна са догађајем, заинтересује вјешто одабраним документом, потстакне на размишљања смјелим опсервацијама и оцјенама, узбуди понеким примјером величине борбе и људи који су је водили. Али она и најтера на размишљања о методу обраде нашег Ослободилачког рата. Ако би се смјелије и упорније прилазило обради, несумњиво је да би било много више вриједних дјела о нашем рату — то је закључак који се намеће када се прочита Јовићевићева књига. А овакве књиге, које о нашем рату пишу учесници, јесу и биће значајни извори за његову потпуну историску обраду. Оне ће то бити утолико више ако аутори уз документе дају и оно што су лично доживјели, што није садржано у документу а што је од особитог значаја за разумијевање и нашег рата и докумената о њему.